

บทที่ 2

แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชน ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิด ทฤษฎีต่างๆ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์และวางกรอบแนวคิด เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนปางมะโอ ดังนี้

1. แนวคิดการมีส่วนร่วม
2. แนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
3. แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน
4. แนวคิดเกี่ยวกับกลุ่มและการรวมกลุ่ม
5. แนวคิดการปรับตัว
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดการมีส่วนร่วม

แนวคิดการมีส่วนร่วมเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม ซึ่งมีหลากหลายทัศนะและมุมมอง เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกันจึงต้องเข้าใจความหมาย หลักการ และลักษณะหรือรูปแบบการมีส่วนร่วม ดังนี้

1. ความหมายของการมีส่วนร่วม

คณะกรรมการบริหารเพื่อประสานงานเฉพาะกิจในการพัฒนาชนบทขององค์การ สหประชาชาติ (อ้างใน นรินทรชัย พัฒนพงศา, 2533) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า ความมานะพยายามร่วมกันของบุคคลที่เกี่ยวข้องที่จะรวมพลังความพยายามและทรัพยากรใด ๆ ที่เห็นควรนำไปใช้ในการบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ได้ตั้งเอาไว้

Peter Oakley and David Marsden (อ้างใน นรินทรชัย พัฒนพงศา, 2533 : 19-20) ได้สรุปความหมายการมีส่วนร่วม ไว้ 7 ประการ ตั้งแต่ความหมายอย่างกว้าง จนถึงความหมาย ที่เฉพาะเจาะจง ความหมายอย่างกว้างๆ ได้แก่ การมีส่วนร่วมช่วยเหลือโดยสมัครใจ การให้ ประชาชนเข้าเกี่ยวข้องกับกระบวนการตัดสินใจ และกระบวนการดำเนินการ ตลอดจนร่วมรับ ผลประโยชน์จากโครงการ ส่วนความหมายที่เฉพาะเจาะจง ได้เน้นให้ประชาชนมีทั้งสิทธิและ หน้าที่ที่จะเข้าร่วมแก้ปัญหาโดยเป็นผู้ริเริ่มและมุ่งใช้ความพยายามและเป็นตัวของตัวเอง ในการดำเนินการและควบคุมทรัพยากรรวมถึงระเบียบในสถาบันต่างๆ

Soetjipto Wisardjono (อ้างใน ธวัช เบญจาทิกุล, 2529 : 19) ได้อธิบายว่า การมีส่วนร่วมหมายถึง การปลดปล่อยประชาชนให้หลุดพ้นจากการเป็นผู้รับผลจากการพัฒนาและให้กลายเป็นผู้กระทำการเปลี่ยนแปลงและพัฒนา ซึ่งประชาชนต้องเข้าเกี่ยวข้องในทุกชั้นของกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่ การกำหนดเป้าหมาย และวัตถุประสงค์ การจัดลำดับความสำคัญของปัญหา การกำหนดทางเลือกหรือวางแผน การปฏิบัติตามแผนโดยใช้กลยุทธ์ต่างๆ และการเข้าถึงซึ่งความรู้ที่จะก่อให้เกิดความพยายามในการพัฒนา

พงษ์ศักดิ์ อังกสิทธิ์ และ จริเมธ อังกสิทธิ์ (2543 : 5) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมหมายถึง การเข้าร่วมอย่างแข็งขัน และอย่างเต็มที่ของกลุ่มบุคคลผู้มีส่วนได้เสียในทุกขั้นตอนของโครงการหรืองานพัฒนาชนบท

อรพินทร์ สพอิชชัย (2538 : 2-3) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้หลายมิติ คือความหมายที่เป็นธรรม ความหมายเชิงการเมือง และความหมายเชิงพัฒนาชนบท โดยได้อธิบายไว้ว่า ความหมายที่เป็นธรรม หมายถึง การมีส่วนร่วมทั้งชายและหญิงในหมู่บ้านในการดำเนินงานพัฒนาของรัฐ หรือกิจกรรมการพัฒนาของชุมชนที่ประชาชนยินดีมาร่วม โดยที่ทุกคนร่วมรับประโยชน์และการร่วมลงทุนลงแรงด้วย ด้านความหมายเชิงการเมือง หมายถึง การที่ทุกคนร่วมไปลงคะแนนเลือกตั้ง ส่วนความหมายเชิงพัฒนาชนบท หมายถึง การมีส่วนร่วมของสมาชิกผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย(Stakeholders) ในชุมชนหรือประชาชนในการเข้ามามีบทบาทในการดำเนินงานพัฒนาของการเข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนาต่างๆ ของชุมชนโดยตรง

เสนห์ จามริก และคณะ (อ้างใน ธวัช เบญจาทิกุล, 2529) ได้ให้ความหมายการมีส่วนร่วมว่า เป็นกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันของทุกฝ่าย และยังอาจเป็นการปูพื้นฐานมั่นคง สำหรับวิวัฒนาการไปสู่การปกครองตนเองของท้องถิ่นได้ในบั้นปลาย

นอกจากนี้ James L. Creighton (อ้างใน วันชัย วัฒนศัพท์, 2547 : 1) ยังได้กล่าวว่า กระบวนการมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการซึ่งสาธารณชนมีความห่วงกังวล มีความต้องการและมีทักษะที่จะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ อีกทั้งยังเป็นกระบวนการสื่อสารสองทางที่มีเป้าหมายโดยรวมเพื่อให้เกิดการตัดสินใจที่ดีขึ้น และได้รับการสนับสนุนจากสาธารณชน

ปรัชญา เวสารัชช์ (2528 : 5) ได้นิยามความหมายการมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ประชาชนเข้าเกี่ยวข้องโดยใช้ความพยายาม หรือใช้ทรัพยากรบางอย่างส่วนตนในกิจกรรมซึ่งมุ่งสู่การพัฒนาของชุมชน

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2546 : 4) ให้ความหมายการมีส่วนร่วมหมายถึง การที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดที่ไม่เคยได้ร่วมในกิจกรรมต่างๆ หรือเข้าร่วมการตัดสินใจ หรือเคยเข้าร่วมด้วย

เล็กน้อยได้เข้าร่วมมากขึ้น เป็นไปอย่างมีอิสรภาพ เสมอภาค มิใช่เพียงมีส่วนร่วมอย่างผิวเผิน แต่เข้าร่วมด้วยและการเข้าร่วมนั้นต้องเริ่มตั้งแต่ขั้นแรกจนถึงขั้นสุดท้ายของโครงการ

ณัฐรี ศรีทอง (2552 : 191) ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนเป็น กระบวนการ (process) ที่ประชาชนในชุมชนได้เข้าไปดำเนินกิจกรรมในชุมชน นับตั้งแต่ร่วม กำหนดปัญหาและความต้องการ ร่วมระบุนสาเหตุของปัญหา ร่วมกำหนดวิธีการปฏิบัติงานเพื่อ แก้ไขปัญหา ร่วมปฏิบัติกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาร่วมติดตามประเมินผลกิจกรรม และร่วมรับ ผลกระทบที่เกิดจากกิจกรรมนั้น ซึ่งประเด็นหลักของการมีส่วนร่วมของประชาชนก็คือ ประชาชนต้องเป็นผู้กระทำในแต่ละขั้นตอนของการมีส่วนร่วมด้วยตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ต้องเป็นผู้มีอำนาจในการตัดสินใจอย่างอิสระ

สรุปความหมายของการมีส่วนร่วมหมายถึง กระบวนการที่นำพากลุ่มคนหรือชุมชน เข้ามาร่วมกันขับเคลื่อนในทุกระดับของกระบวนการที่มุ่งสู่เป้าหมายในทิศทางเดียวกัน รวมถึง เป็นผู้ทำหน้าที่หลักในการกำหนดกรอบการวางแผนงาน และควบคุมบริหารจัดการทรัพยากร ของชุมชนด้วยตัวของตัวเอง ซึ่งเป็นสิทธิของชุมชนที่พึงกระทำได้

2. หลักการการมีส่วนร่วมของชุมชน

แนวคิดการมีส่วนร่วมเป็นแนวคิดที่มุ่งให้ประชาชนหรือชุมชนเข้ามีส่วนร่วมอย่าง แท้จริง โดยเป็นสิทธิที่พึงได้รับบนพื้นฐานความจำเป็นต้องการของชุมชน ซึ่ง ภิรมย์ อ่อนแสง (2550 : 25-26) ได้เสนอหลักการมีส่วนร่วมไว้ว่า

1. การมีส่วนร่วมเป็นสิทธิและเป็นเอกสิทธิ ในฐานะสิทธิจะต้องได้รับการเคารพและให้เกียรติในฐานะเอกสิทธิ์ จะต้องไม่ถูกบังคับ และครอบงำ ทั้งสองประการนี้ จะต้องเกิดจากบรรยากาศที่เป็นประชาธิปไตยมากที่สุด

2. การมีส่วนร่วมในการทำงานเป็นกลุ่ม เป็นผลรวมจากข้อผูกมัดจากคน แต่ละคนบนพื้นฐานที่ว่า โครงการ กิจกรรมเป็นของพวกเขา เพื่อพวกเขา และโดยพวกเขาที่ แสดงออกมาในรูปพฤติกรรมร่วม รับประโยชน์ร่วม แต่ไม่ได้ทำเพื่อผลประโยชน์ของคนใด คนหนึ่งหรือคนอื่น

3. การมีส่วนร่วมคือส่วนสำคัญของกระบวนการบริหารการพัฒนาชนบท การมี ส่วนร่วมจะถูกดำเนินการใน 2 บริบท คือ ประการที่หนึ่ง นักบริหารการพัฒนาจะต้องรู้สิ่ง ที่ประชาชนมุ่งหวัง และต้องให้ประชาชนแสดงความคิดเห็น ประการที่สอง โครงการพัฒนา ต้องให้ประชาชนรับรู้ ประชาชนต้องเข้าใจโครงการ รู้ถึงทรัพยากรที่จำเป็นและประเด็นต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากโครงการ

4. การมีส่วนร่วมคือ เครื่องมือชี้วัดการพัฒนาชนบท การมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับพื้นฐานในการพัฒนาชนบทยิ่งมากและเข้มข้นเท่าใด แสดงว่าผลประโยชน์ของการพัฒนาจะตกแก่ประชาชนมากขึ้นเท่านั้น การมีส่วนร่วมจำเป็นสำหรับ ความสำเร็จของการพัฒนาชนบท ซึ่งจะต้องเป็นการมีส่วนร่วมจริงๆ เป็นเรื่องของการอาสาสมัคร เป็นผลของการเลือก ที่ประชาชนจะทำสิ่งต่างๆ เพื่อตัวพวกเขาเอง

นอกจากนั้น ภิรมย์ อ่อนแสง (2550 : 25 – 26) ยังเสนอแนวคิดของการมีส่วนร่วมของชุมชนว่าตั้งอยู่บนแนวคิดหลัก 3 ประการ คือ

1. องค์กรจะต้องมีส่วนเกี่ยวข้องในการตัดสินใจว่า ควรทำอะไร และทำอย่างไร
2. ชุมชนจะต้องให้ความร่วมมือในการดำเนินการตามการตัดสินใจนั้น
3. ชุมชนที่พึงได้รับประโยชน์จากการมีส่วนร่วมนั้น คือ จะต้องสนองตอบความจำเป็นขั้นพื้นฐานของชุมชน

อมร นนทสุต (อ้างใน ภิรมย์ อ่อนแสง, 2550 : 26) อธิบายว่า ระบบการมีส่วนร่วมที่ผ่านการพิสูจน์แล้วได้ผลจะต้องประกอบด้วย 3 ส่วน เรียกย่อๆ ว่า ระบบ 3 ก. คือ

1. องค์กรชุมชน ได้แก่ กรรมการหมู่บ้าน หัวหน้ากลุ่มบ้าน ฯลฯ เป็นแกนกลางในการวางแผน การประเมินผลและการระดมทรัพยากร
2. กำลังคนในชุมชน ได้แก่ อสม. กลุ่มสตรี กลุ่มเยาวชน ฯลฯ จะเป็นผู้ได้รับการพัฒนาให้มีความชำนาญพิเศษ สามารถถ่ายทอดความรู้แก่ชาวบ้านด้วยตนเองได้
3. กิจกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชน เช่น กองทุนเพื่อระดมเงินในการพัฒนาระบบการมีส่วนร่วมของชุมชน

ในส่วนของ ปรัชญา เวสารัชช์ (2528 : 8) ได้อธิบายไว้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนมีข้อสมมติฐาน 3 ประการ

1. มนุษย์เป็นเจ้าของทรัพยากรซึ่งสามารถระดมเข้าร่วมในกิจกรรมเพื่อสังคมได้
2. การมีส่วนร่วมเป็นสิ่งที่ผูกพันมนุษย์กับกิจกรรมเพื่อการพัฒนา
3. การมีส่วนร่วมเป็นธรรมชาติของมนุษย์

ด้านแนวคิดของ ทวีศิลป์ กุณภาดล (2550 : 8) ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วม ควรให้กลุ่มองค์กรชุมชนเริ่มมีบทบาทตั้งแต่ได้ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจและในที่สุดเข้าร่วมลงมือปฏิบัติ โดยบุคคลใดจะเข้าร่วมด้วยจิตวิญญาณ บุคคลนั้นต้องมีความเข้าใจปัญหาตนเอง และตระหนักรู้ถึงสิทธิของตนเองที่มีต่อสิ่งนั้น ซึ่งความรู้สึกเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ด้วยการที่ได้รับข้อมูลใหม่ที่ช่วยเพิ่มอำนาจทางความคิด และมีโอกาสได้ร่วมวิเคราะห์และตัดสินใจ กำหนดเป้าหมายในกิจกรรมเหล่านั้น

3. ลักษณะ/รูปแบบของการมีส่วนร่วม

Chapin (อ้างใน สุจินต์ ดาววิระกุล, 2527 : 18) ได้แบ่งลักษณะการมีส่วนร่วม 5 ลักษณะ คือ มีส่วนร่วมประชุม ร่วมบริจาคเงิน ร่วมเป็นสมาชิก ร่วมเป็นกรรมการ และร่วมในการเป็นผู้นำ

Agbayani (อ้างใน สุจินต์ ดาววิระกุล, 2527 : 19) ได้จัดลำดับขั้นของการมีส่วนร่วมในลักษณะต่างๆ เป็นลำดับขั้นตอน ดังนี้ คือ การร่วมประชุม การออกความคิดเห็นและข้อเสนอแนะ การตีปัญหาให้กระจ่าง การออกเสียงสนับสนุนหรือคัดค้านปัญหา การออกเสียงเลือกตั้ง การบริจาคเงิน การบริจาควัตถุ การช่วยเหลือด้วยแรงงาน การใช้โครงการที่เป็นประโยชน์ให้ถูกต้อง และการช่วยเหลือในการรักษาโครงการ

ไพรัตน์ เจริญรินทร์ (ทวีทอง หงส์วิวัฒน์ บรรณาธิการ, 2527 : 12) ได้สรุปรูปแบบการมีส่วนร่วมจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในแต่ละฉบับที่กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของชุมชน ดังนี้

1. องค์การประชาชนที่จัดตั้งขึ้นอย่างไม่เป็นทางการ คือ กลุ่มประชาชนที่มีความสนใจการพัฒนาชุมชนสังคม มีการรวมตัวกันเองในกลุ่มขนาดเล็กในระดับหมู่บ้าน หรือสูงกว่านั้น เพื่อร่วมทำประโยชน์ต่อส่วนรวม
2. องค์การประชาชนที่จัดตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการ องค์การเหล่านี้มีการจดทะเบียนในรูปสมาคม มูลนิธิ ตามตามกฎหมาย รวมถึงคณะกรรมการหมู่บ้าน ถือเป็นตัวแทนของประชาชนหรือสมาชิกในการตัดสินใจดำเนินการพัฒนาร่วมกับราชการหรือจัดทำเองตามบทบาทหน้าที่
3. ตัวแทนบุคคลหรือตัวแทนองค์กรเอกชนเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการ เช่น คณะกรรมการนโยบาย คณะกรรมการประสานงานในกิจการของทางราชการ โดยมีภารกิจและหน้าที่ของตัวแทนเข้าเป็นตัวแทนในรูปคณะกรรมการ อาจรับไปดำเนินการในองค์การที่ตนสังกัด

อคิน รพีพัฒน์ (ทวีทอง หงส์วิวัฒน์ บรรณาธิการ, 2527 : 100) ได้กล่าวถึงรูปแบบของการมีส่วนร่วมไว้สองประการ คือ

1. ไม่เต็มใจ โดยเข้าร่วมกิจกรรมเพราะเกรงใจหรือเพราะถูกบังคับเข้ามาเพราะมีสิ่งจูงใจเฉพาะหน้า
2. เต็มใจ โดยเข้าใจถึงวัตถุประสงค์ของกิจกรรม และอยากเข้าร่วมเพราะเห็นว่าการกระทำประโยชน์ระยะยาวให้กับตนและชุมชนของตน

สมาคมสาธารณสุขของอเมริกา (American Public Health Association) (อ้างใน ชีรพงษ์ แก้วหาญ, 2546 : 153-155) ได้จัดลำดับความเข้มข้นของการมีส่วนร่วมดังนี้ ระดับการตัดสินใจ (Decision-making) โดยจะเข้ามีส่วนร่วมในการวางแผน และจัดการกับ กิจกรรมการพัฒนาด้วยตัวเอง ระดับความร่วมมือ (Cooperation) เป็นการให้ความร่วมมือต่อ แผนงานที่ริเริ่มโดยหน่วยงานภายนอก ซึ่งอาจต้องการความเสถียรจากชุมชนในด้านเวลา ทรัพยากร และแรงงานเพื่อให้ประสบความสำเร็จ ระดับนี้ถือว่าการมีส่วนร่วมในระดับที่ ยอมรับได้ และระดับการใช้ประโยชน์ (Utilization) ชุมชนจะยอมรับและใช้ประโยชน์จาก บริการที่ได้วางไว้ให้เป็นการมีส่วนร่วมในระดับการยอมรับบริการเท่านั้น

อาร์นสไตน์ Arnstein (อ้างใน ชีรพงษ์ แก้วหาญ 2546 : 153-157 และบัญชา แก้วส่อง 2531 : 2-4) ได้แบ่งระดับการมีส่วนร่วม ไว้ 3 ระดับ ได้แก่ การมีส่วนร่วมเทียม (Pseudo-participation) หรือการมีส่วนร่วมแบบถูกกระทำ การมีส่วนร่วมประเภทนี้ผู้เข้าร่วมไม่ มีอำนาจใดๆ ในการตัดสินใจ แต่เป็นฝ่ายกระทำการตัดสินใจของบุคคลอื่นเท่านั้น การมี ส่วนร่วมบางส่วน (Partial participation) ผู้เข้าร่วมมีส่วนในการเสนอความคิดเห็น แต่อำนาจ ในการตัดสินใจจะอยู่ที่บุคคลอื่น และการมีส่วนร่วมที่แท้จริง (Genuine participation) ความคิดเห็นของบุคคลที่เข้าร่วมได้รับการรับฟัง และยอมรับเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า อำนาจการตัดสินใจอยู่ที่ผู้เข้าร่วม

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2534 : 177 – 181) ได้อธิบายรูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชน ไว้ 4 แบบ คือ

1. การมีส่วนร่วมของชุมชนแบบอุดมคติ เป็นลักษณะที่ชุมชนเป็นแกนนำในกิจกรรม ทั้งหมด ตั้งแต่การตัดสินใจ ไปจนถึงการควบคุม ติดตามงานและการประเมินผล รูปแบบนี้ เป็นลักษณะที่เกิดจากแรงจูงใจภายในชุมชน สมาชิกรับรู้ร่วมกันเกี่ยวกับปัญหาความต้องการ รวมตัวกัน และมีการลงแรงสมทบทุนเพื่อให้การทำงานบรรลุตามเป้าหมาย มักพบในชุมชน ชนบทในเรื่อง เกี่ยวกับงานของศาสนาหรืองานบุญประจำปี ซึ่งสมาชิกในชุมชนจะมีความรู้สึก ทำเพื่อส่วนรวม หากไม่เข้าร่วมจะเกิดความรู้สึกไม่ดีอันส่งผลต่อตนเองที่อาจจะถูกนิทา

2. การมีส่วนร่วมแบบชุมชนเป็นแกนนำ เป็นลักษณะมุ่งผลประโยชน์ของชุมชนเป็น หลัก โดยสมาชิกได้ตระหนักปัญหาร่วมกัน เนื่องจากได้ตระหนักถึงสิทธิของตนเองและเห็นถึง ผลประโยชน์ส่วนใหญ่ที่ต้องสูญเสียไป เช่น ชุมชนยกขบวนเรียกร้องให้สร้างคลองส่งน้ำ ชลประทานให้ทั่วถึงที่ดินของชุมชนส่วนใหญ่ไม่ใช่ที่ดินผืนใหญ่ของใครไม่กั้นในหมู่บ้าน

3. การมีส่วนร่วมของชุมชนแบบเจ้าหน้าที่พัฒนาเป็นแกนนำ เป็นรูปแบบการเข้ามาทำงานของนักพัฒนาขององค์กรภายนอกชุมชนที่มาจากรัฐบาลหรือเอกชน เป็นแกนนำในการคิดและการกระทำ เช่น การนำประชาชนที่เกี่ยวข้องเข้ามารับการอบรม

4. การมีส่วนร่วมของชุมชนแบบสั่งการ เป็นลักษณะที่ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมโดยที่ไม่ได้เกิดจากความต้องการที่แท้จริงของชุมชน ซึ่งรูปแบบนี้ไม่ได้นำไปสู่การพัฒนาความคิดของชุมชนมักจะทำเพื่อประโยชน์ในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เช่น ผู้ใหญ่บ้านเกณฑ์ชาวบ้านช่วยกันทำความสะอาดถนน เพื่อต้องการส่งหมู่บ้านเข้าประกวด

และยังกล่าวอีกว่า แต่ละชุมชนมีลักษณะโครงสร้างชุมชนที่แตกต่างกัน ทำให้ระดับการมีส่วนร่วมแตกต่างกันด้วย โครงสร้างดังกล่าว ได้แก่

1. ลักษณะความสัมพันธ์ของชุมชน ถ้าชุมชนใดมีความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิ คือ เป็นญาติพี่น้องกัน การมีส่วนร่วมอาจดีกว่าชุมชนที่มาจากหลากหลายวัฒนธรรม

2. โครงสร้างของประชากร ชุมชนที่มีกลุ่มวัยแรงงานมาก การมีส่วนร่วมอาจจะมีมากกว่าชุมชนที่กลุ่มวัยแรงงานย้ายถิ่นออกไปทำงานที่อื่น

3. ค่านิยมของชุมชน ค่านิยมที่เป็นอุปสรรค เช่น ค่านิยมความสันโดษ ชุมชนต่างคนต่างอยู่ ทำให้ไม่ช่วยเหลือกัน ค่านิยมที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วม เช่น ค่านิยมนับถือผู้อาวุโสหรือผู้นำชุมชน ทำให้ผู้อาวุโสหรือผู้นำเป็นแกนนำในการมีส่วนร่วม

4. วัฒนธรรมในชุมชน เป็นการเอื้ออำนวยต่อการมีส่วนร่วม เช่น ความเห็นใจ การช่วยเหลือผู้อื่น แต่วัฒนธรรมบางอย่างเป็นอุปสรรค เช่น เมื่อมีงานจะต้องบอกกับชาวบ้านก่อน ถ้าไม่บอกก็จะไม่ไปช่วยหรือไปร่วม ยกเว้นญาติสนิท

5. คุณภาพของประชากร ชุมชนที่มีคุณภาพดี มีการศึกษา และมีทัศนคติที่เห็นประโยชน์ต่อส่วนรวม มีความตื่นตัวในการพึ่งตนเอง ระดับการเข้าร่วมจะมีมาก

6. โครงสร้างทางอำนาจ กลุ่มที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของชุมชน ได้แก่ ผู้นำ ผู้อาวุโส ผู้ที่มีฐานะดี ผู้ที่มีความรู้ และประสบการณ์ หากมองประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลักจะเป็นแกนนำในการมีส่วนร่วมได้มาก

7. ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ชุมชนที่ตั้งอยู่เป็นกลุ่มจะทำให้ได้รับรู้และทำกิจกรรมร่วมกันได้ง่ายกว่าชุมชนที่ตั้งอยู่กระจัดกระจาย ซึ่งทำให้การรวมกลุ่มใหญ่ยาก

8. ทรัพยากรและสภาพแวดล้อมของชุมชน ชุมชนที่ตั้งอยู่ในส่วนของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่ดี มีรายได้อย่างสม่ำเสมอ การมีส่วนร่วมจะมีมากกว่าชุมชนที่อยู่ในแหล่งขาดทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมไม่อำนวย

แม้อิสต์ สไตเฟล และ แอนดรูว์ เพียร์ส (อ้างใน ปรัชญา เวสารัชช์, 2528 : 5 -7) ได้เสนอแนวทางการมองการมีส่วนร่วม ไว้ 5 มิติ คือ

1. การมีส่วนร่วมเป็นการประจักษ์หน้า เป็นการสะท้อนลักษณะการแจกแจงแบ่งสรรอำนาจในการตัดสินใจ ซึ่งเป็นการประจักษ์หน้าระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ กลุ่มสังคม กลุ่มชนชั้นต่างๆ เป็นการปะทะกันระหว่างผลประโยชน์ของชุมชนชนบทกับผลประโยชน์คนในเมือง หรือการปะทะกันระหว่างสมาชิกองค์การอาสาสมัครกับหน่วยราชการ
2. การมีส่วนร่วมเป็นเรื่องของกลุ่มและขบวนการในการเข้าร่วม มิตินี้พิจารณาการมีส่วนร่วมจากการวิเคราะห์โครงสร้าง วิธิดำเนินการ สภาพแวดล้อมของกลุ่มและขบวนการที่เกี่ยวข้องในการเข้าร่วม โดยเน้นองค์ประกอบสำคัญที่ก่อให้เกิดพลัง อีกองค์ประกอบหนึ่งของมิตินี้ คือรูปแบบและลักษณะของภาวะผู้นำรวมทั้งสัมพันธภาพระหว่าง ผู้นำกับผู้ตาม
3. การมีส่วนร่วมเป็นประสบการณ์เฉพาะบุคคล การตัดสินใจในการเข้าร่วมกับกลุ่ม เป็นการตัดสินใจเฉพาะบุคคล ซึ่งเกิดจากประสบการณ์ของแต่ละคน
4. การมีส่วนร่วมเป็นโครงการ คือ โครงการที่ถูกกำหนดขึ้นเพื่อส่งเสริมการพัฒนาเฉพาะด้าน และเป็นโครงการที่มุ่งให้ผู้ได้รับประโยชน์มีส่วนร่วมด้วยบางระดับ
5. การมีส่วนร่วมเป็นนโยบาย นโยบายระดับสูงที่เน้นให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมให้เห็นว่าเป็นการปกครองแบบประชาธิปไตย

สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในชุมชนอย่างเป็นขั้นเป็นตอนด้วยความเต็มใจหรือไม่เต็มใจของชุมชนเองก็ตาม เพื่อเป็นการจัดการชุมชนอย่างเป็นระบบในการรักษาและปกป้องต่อสิ่งที่ปะทะเข้ามากับชุมชนให้สามารถตั้งอยู่ต่อไปได้อย่างกลมกลืน

แนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมสิ่งที่ประกอบในการพิจารณามีสามองค์ประกอบ คือ เวลา เหตุการณ์ และเนื้อที่หรืออาณาเขต (ฟ่องพันธุ์ มณีรัตน์ , 2521 : 1) หากจะพิจารณาถึงความหมายหรือคำจำกัดความของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม มีหลายบุคคลที่ได้ให้คำจำกัดความ

Fairchild และคนอื่นๆ (อ้างใน ฟ่องพันธุ์ มณีรัตน์ , 2521 : 15) การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นลักษณะหนึ่งของกระบวนการ แบบแผน หรือรูปแบบสังคมซึ่งมีการผันแปรไปหรือมีการเปลี่ยนแปลง อาจก้าวหน้าหรือถอยหลังก็ได้ เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างถาวรหรือชั่วคราว มีการวางแผนไว้หรือไม่มีการวางแผน เปลี่ยนแปลงในทิศทางเดียวหรือหลายทิศทาง อาจเกิดประโยชน์หรือเกิดโทษก็ได้

คำจำกัดความที่เน้นแนวคิดทางโครงสร้าง-หน้าที่ อย่าง Harry M. Johnson (อ้างใน ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์ , 2521 : 16) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของระบบสังคม เกิดขึ้นเมื่อสิ่งใดก็ตามที่อยู่คงที่ หรือไม่มี การเปลี่ยนเกิดการเปลี่ยนแปลง สิ่งสำคัญของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างนั้นมีผลต่อหน้าที่ (function) ของระบบ คือการทำให้บรรลุเป้าหมายได้ดีขึ้นหรือน้อยลง หรือทำให้สภาพต่างๆ ดีขึ้นถ้าต้องการให้ระบบสังคมยังคงมีอยู่ และเป็นการเปลี่ยนแปลงสถาบัน (institutional change)

ในด้านของผ่องพันธุ์ มณีรัตน์ (2521 : 17) เองกล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมหรือสถาบันสังคม เช่นการเปลี่ยนแปลงขนาดของชุมชน ส่วนประกอบของส่วนใดส่วนหนึ่งของสังคม หรือรูปแบบการจัดระเบียบสังคม ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงขนาดของครอบครัว การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจ และการเปลี่ยนแปลงในด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคม

สนิท สมักรการ (2525 : 2) ให้ความไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพฤติกรรมของคนในสังคม โดยเฉพาะพฤติกรรมสังคม (social behavior) หรือการกระทำทางสังคม (social action) ที่เกิดจากการมีความสัมพันธ์ทางสังคม (social relation) ต่อกันมากกว่าอย่างอื่น

แอลเลน (อ้างใน จามะรี พัทธวงษ์ 2529 : 3) ได้สรุปสาระสำคัญของคำจำกัดความ การเปลี่ยนแปลงสังคม หมายถึง

1. การเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และ/หรือ กับกลุ่มวิถีทางที่มนุษย์สัมพันธ์กับมนุษย์คนอื่น
2. การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้าง หน้าที่ หรือกระบวนการของความสัมพันธ์นั้น ๆ
3. การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาหนึ่งไม่ว่าจะเป็นสังคมขนาดใหญ่หรือขนาดเล็ก ในด้านโครงสร้าง หน้าที่ และกระบวนการในช่วงเวลาช่วงหนึ่ง

โดยสรุปแล้ว การเปลี่ยนแปลงทางสังคม จึงหมายถึง การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างหน้าที่ ความสัมพันธ์ ที่มีผลต่อพฤติกรรม วิธีการดำรงชีวิตของมนุษย์ โครงสร้างของสังคม ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงช้าหรือเร็ว ขึ้นหรือลง มีประโยชน์หรือไร้ประโยชน์ ถาวรหรือชั่วคราว อย่างมีระบบแบบแผน

ลักษณะ/ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงไม่ได้เกิดขึ้นมาอย่างโดดๆ โดยไม่มีสาเหตุหรือปัจจัยเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่เกิดขึ้นจากปัจจัยหรือสาเหตุที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงหลายประการ

โดย ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์ (2521 : 88) ได้ระบุถึงปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไว้ว่าเกิดจากปัจจัยทางนิเวศวิทยา (Ecology) ซึ่งแบ่งย่อยออกเป็นสิ่งแวดล้อมในทางภูมิศาสตร์ และสิ่งแวดล้อมทางด้านประชากร ด้วยข้อจำกัดของมนุษย์ที่มีต่อสภาพแวดล้อมและภูมิอากาศ และความจำเป็นในการพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติ มนุษย์จึงต้องมีการปรับตัวและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเหล่านี้ เมื่อมีการใช้จำนวนมากทรัพยากรลดลงผนวกกับขนาดประชากรเพิ่มความจำเป็นในการใช้ประโยชน์เพิ่มขึ้นจึงเป็นปัจจัยให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และปัจจัยในการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ (Innovation) ทั้งด้านวัตถุที่เป็นปัจจัยให้มนุษย์ได้รับอำนวยความสะดวก รวมถึงแนวคิดทฤษฎีปรัชญาที่มีอิทธิพลต่อการวางรูปแบบชีวิตมนุษย์ด้วยเช่นกัน

ปัจจัยดังกล่าวมีความสอดคล้องตรงกับ จามะรี พัทธกษัตริย์ (2529 : 9-10) ที่ได้กล่าวถึงปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง คือ การค้นพบ การประดิษฐ์ และการแพร่กระจายที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงด้วยการ ขอมรับ ขัดแย้ง แลกเปลี่ยนสิ่งใหม่ๆ เหล่านั้น รวมทั้งขนาดจำนวนประชากรยิ่งมากยิ่งมีนักประดิษฐ์มากและใช้ทรัพยากรจากสิ่งประดิษฐ์จึงเป็นปัจจัยต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยอัตราเร่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เลนส์กี (อ้างใน จามะรี พัทธกษัตริย์, 2529 : 11-12) เชื่อว่ามี 5 ประการที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง ได้แก่ ต้นทุนความรู้ที่สั่งสมไว้ จำนวนประชากรในสังคม การติดต่อกับสังคมอื่น เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมมีมากสังคมต้องปรับตัวไปตามการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม และทัศนคติของสังคมต่อการเปลี่ยนแปลง นอกจากนี้แล้วสาเหตุการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังสอดคล้องกับแนวคิดของ สนิท สมักรการ (2525 : 8) ที่ได้ระบุสาเหตุไว้ 2 ประการคือ การเปลี่ยนแปลงเกิดจากการประดิษฐ์คิดค้น และการขอมรับหรือลอกเลียนแบบกันทางวัฒนธรรม

ในส่วนของ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2534 : 71-77) ได้กล่าวถึงตัวแปรที่สำคัญในการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ประกอบด้วย 2 ตัวแปรใหญ่ ได้แก่ ตัวแปรเหตุ ที่ประกอบด้วย

1. นิเวศวิทยา ชุมชนที่อยู่ในสภาพที่มีสิ่งแวดล้อมที่ไม่อุดมสมบูรณ์ย่อมจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมช้ากว่าชุมชนที่อยู่ในสภาพแวดล้อมที่สมบูรณ์
2. การขอมรับสิ่งใหม่ ย่อมเป็นการกระตุ้นและสนับสนุนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเร็วขึ้นรวมทั้งการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนและครอบครัว สู่ความทันสมัย

3. การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ได้รับอิทธิพลจากปัจจัยภายนอก นอกจากนี้การแพร่กระจายมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตอีกด้วย (ไพฑูรย์ เครือแก้ว, อ้างใน สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2534 : 75)

4. ลักษณะบุคลิกภาพของปัจเจกบุคคล ได้แก่ การศึกษา เพศ อายุ ประสบการณ์การทำงาน ความเป็นผู้นำ เป็นต้น มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงเพื่อนำให้ตนเองเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย

5. การสื่อสารมวลชน คือการรับอิทธิพลจากสื่อต่างๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ อินเทอร์เน็ต และเครื่องมือสื่อสารต่างๆ เป็นตัวเร่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้ได้ตามแบบอย่างนั้น

6. การสาธารณูปโภค คือการได้รับสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆที่รัฐจัดให้ เช่น ถนน โรงเรียน ไฟฟ้า ทำให้วิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงจากเดิม

อีกปัจจัยหนึ่งที่เป็นตัวแปรสำคัญคือ ตัวแปรตาม คือ อัตราของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่อาจจะเกิดขึ้นช้าหรือเร็ว การพัฒนาวิถีดำเนินชีวิตมีมากน้อยเพียงใด และการเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัยมีความทันสมัยมากน้อยเพียงใด

นอกจากนี้ Moore (อ้างใน ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์, 2521 : 3) ได้ระบุถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลงในสมัยปัจจุบันไว้ด้วยว่า การติดต่อสื่อสารกันระหว่างสังคมต่างๆ ที่มีความสะดวก ส่งผลให้การแพร่กระจายวัฒนธรรมเป็นไปได้ง่าย การเปลี่ยนแปลงจึงเป็นไปได้ง่าย การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมหนึ่งย่อมมีอิทธิพลต่อสังคมอื่นๆ ซึ่งเกิดขึ้นบ่อยขึ้นและอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งได้สรุปลักษณะการเปลี่ยนแปลงสังคมสมัยปัจจุบันไว้ 6 ประการ คือ

1. การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมหนึ่งหรือในวัฒนธรรมหนึ่งเป็นไปอย่างรวดเร็วและสม่ำเสมอ

2. การเปลี่ยนแปลงไม่ได้เป็นไปชั่วคราวชั่วคราว หรือเป็นการเปลี่ยนแปลงเฉพาะเรื่องใดๆ โดยลำพัง แต่การเปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้นในลักษณะของลูกโซ่ คือมีผลต่อเนื่องกันไป ซึ่งมีแนวโน้มที่จะขยายออกไปในอาณาบริเวณกว้าง หรือแผ่ออกไปทั่วโลก

3. การเปลี่ยนแปลงอาจเกิดได้ทุกสถานที่ และมีความสำคัญต่อสังคมและวัฒนธรรมนั้น การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและผลของการเปลี่ยนแปลงมีความสัมพันธ์กัน ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านอื่นๆ ติดตามมา

4. มีการวางแผนการเอาไว้ หรือเป็นผลที่เกิดจากการคิดประดิษฐ์สิ่งต่างๆ มากกว่าสมัยก่อน

5. ความรู้ในทางเทคนิคและนโยบายต่างๆ ในสังคมแผ่ขยายออกไปอย่างรวดเร็วและมีมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันการเลิกใช้กระบวนการบางอย่างเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว

6. การเปลี่ยนแปลงมีผลกระทบกระเทือนถึงประสบการณ์ของปัจเจกบุคคลและการหน้าที่ของสังคมอย่างกว้างขวาง คนทุกคนย่อมประสบกับการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้านโครงสร้างความสัมพันธ์

อรศรี งามวิทยาพงษ์ (2549 : 52-59) ได้อธิบายการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างระบบความสัมพันธ์จากยุคเก่าสู่ยุคใหม่ในระดับต่างๆ ดังนี้

1. ระบบความสัมพันธ์ในครอบครัว

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้การพัฒนาเศรษฐกิจในยุคสมัยใหม่ได้ทำลายระบบความสัมพันธ์ภายในครอบครัว เพราะมองว่าการอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวใหญ่ (Extended Family System) มีผลเสียมากทางการพัฒนา เพราะระบบครอบครัวใหญ่ไม่ส่งเสริมก่อให้เกิดผู้นำผู้ประกอบการและการออมทรัพย์ของบุคคล อันที่ไม่ก่อให้เกิดการแข่งขันทางเศรษฐกิจ เป็นการมองมิติด้านเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว และมองว่าการลดน้อยลงของครอบครัวขยายเป็นครอบครัวเดี่ยวแบบตะวันตก ถือเป็นความก้าวหน้าของการพัฒนา เกิดการแข่งขันในการทำงานหาเงิน ไม่มีเวลาดูแลลูกอย่างใกล้ชิด ครอบครัวขาดปฏิสัมพันธ์ต่อกัน กลายเป็นจุดบ่มเพาะปัญหาต่างๆ ภายในระบบครอบครัวอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

2. ระบบความสัมพันธ์ในชุมชน

ระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนซึ่งแน่นแฟ้นพึ่งพากันเอง ได้ถูกกระทบจากการพัฒนาของรัฐในยุคทันสมัย โดยการรวมศูนย์การตัดสินใจและการจัดการด้านเศรษฐกิจ สังคม ฯลฯ จากส่วนกลางทั้งด้านนโยบาย การวางแผน และการดำเนินงาน การจัดการทรัพยากร งบประมาณ เป็นต้น ซึ่งพยายามเปลี่ยนโครงสร้างการผลิตแบบพึ่งตนเองและพึ่งพาอาศัยกันเองในระดับต่างๆ เป็นการผลิตสินค้าเกษตรเฉพาะอย่าง เพื่อขาย แล้วนำรายได้ซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคจากตลาด ซึ่งเป็นการสร้างความสัมพันธ์แบบใหม่ให้กับชุมชน เช่น สัมพันธ์กับพ่อค้าคนกลาง แหล่งเงินกู้ เป็นต้น เกิดการเผชิญหน้ากับปัญหานี้สิน

กระบวนการเรียนรู้สำคัญที่ชุมชนเคยร่วมกันทำ หรือร่วมตัดสินใจและจัดการกันเองได้ค่อยๆ ถูกถ่ายโอนไปสู่การจัดการของรัฐ ความสัมพันธ์ในชุมชนลดลงและถูกทำลาย ระบบดังกล่าวทำให้ชุมชนถูกตัดขาดออกจากกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการชุมชนหรือสาธารณกิจด้วยตนเอง ไม่เห็นความสำคัญของการรวมกลุ่มอย่างมีเป้าหมายเพื่อส่วนรวม นอกจากนี้ยังทำให้เกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับระบบการเมืองและกลุ่มผู้มีอำนาจอื่นๆ อีกด้วย

3. ระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ

จากการพึ่งพิงอาศัยธรรมชาติกลายเป็นใช้ทรัพยากรตามความต้องการของมนุษย์ เพื่อเพิ่มผลผลิต เร่งผลผลิต และตอบสนองความต้องการในทุกๆด้าน เกิดการตัดแปลง ธรรมชาติตามความต้องการ เช่นการก่อสร้างบ้านเรือน สถานที่อาคาร การตัดถนน ตัดต้นไม้ การถลุง ถลุง จนกลายเป็นผลกระทบต่อปริมาณและคุณภาพของดิน น้ำ อากาศเป็นต้น

สรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้านโครงสร้างความสัมพันธ์ เกิดจาก ความต้องการการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้เอื้อต่อเศรษฐกิจ ซึ่งต้องทำลายรากฐาน ความสัมพันธ์ระดับต่างๆในสังคมโดยวิธีการที่ค่อยเป็นค่อยไป จึงทำให้ระบบความสัมพันธ์ใน สังคมทุกระดับเกิดการเปลี่ยนแปลงให้เชื่อมโยงและเอื้อต่อระบบเศรษฐกิจมากที่สุด ทั้งความสัมพันธ์ระดับครอบครัว ชุมชน และการพึ่งพิงธรรมชาติ

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนอยู่แล้ว คือ มีระบบคุณค่าที่รวบรวมมาจากประวัติศาสตร์ เป็นบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติของชุมชน เป็นวิถีชีวิตและทิศทางของการพัฒนาที่ ชาวบ้านคิดสรุปขึ้นมา ซึ่งมีแกนกลางของวัฒนธรรมชุมชน คือการให้ความสำคัญแก่ความเป็น คน และความผสมกลมกลืน (Harmony) กันในชุมชน ชุมชนหรือหมู่บ้านอยู่มาได้เป็นเวลา มานาน เพราะว่า มีความผสมกลมกลืนกันในชุมชนทั้งในสมัยปัจจุบันและย้อนหลังใน สมัยบรรพบุรุษด้วย (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2534 : 208)

คำจำกัดความของคำว่าวัฒนธรรมชุมชน ตามความคิดของ บำรุง บุญปัญญา (2549 : 26-27) คือ องค์ประกอบอย่างเป็นองค์รวมในวิถีการดำรงอยู่ของชุมชน ส่วน บุญเทียน ทองประสาน (2531 : 63-67) ผู้ที่เป็นต้นกำเนิดของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนของประเทศไทย ได้ให้ความหมายว่า ระบบที่เป็นตัวของตัวเองของชุมชน นอกจากนี้ยังกล่าวอีกว่า การศึกษา วัฒนธรรมชุมชน เพื่อเข้าใจถึงวิถีชีวิตทั้งหมดของประชาชนของชาวบ้าน เข้าใจถึงพลังที่มีอยู่ ในชุมชนและที่สุดเข้าใจถึงทิศทางการพัฒนา

ยุกติ มุกดาวิจิตร (2548 : 111-115) ได้แสดงทัศนะต่อวัฒนธรรมชุมชน ว่า วัฒนธรรม ชุมชนไม่ได้มุ่งศึกษาวิถีชีวิตของมนุษย์กลุ่มใดๆ เพียงเพื่อเรียนรู้แบบแผนการดำรงชีวิตของคน กลุ่มนั้น ซึ่งมีเป้าหมายที่จะ (1) สร้างความเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นที่จะอาศัย วิถีชีวิต ความรู้ และภูมิปัญญาที่สั่งสมกันมา เป็นพื้นฐานสำหรับการดำรงชีวิตและการพัฒนา ชีวิตสืบต่อไปได้ และ(2) ปฏิเสธอำนาจรัฐและเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่จะเข้าครอบงำ ทางความคิด ภูมิปัญญาและวิถีชีวิตของชุมชน

วัฒนธรรมชุมชนมีสาระสำคัญ 3 ประการ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2547 : 9-10) คือ

1. ให้ความสำคัญของความเป็นคนและการผสมกลมกลืนกันในชุมชน ความเป็นญาติมิตร ความมีน้ำใจ และการช่วยเหลือกันและกัน
2. การพัฒนาต้องเริ่มจากฐาน เพราะเป็นสิ่งที่ชุมชนสร้างขึ้นมาจาก มีประวัติยาวนาน ย้อนกลับไปไกลโพ้น เป็นของชาวบ้านเอง
3. ต้องทำให้ชุมชนมีจิตสำนึกที่เข้มแข็งในวัฒนธรรมของเขเอง ชุมชนควรร่วมกันศึกษาและวิเคราะห์ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชุมชน จะช่วยให้รู้พื้นฐานกำเนิดแนวทางปฏิบัติและพิธีกรรม ทำให้ชุมชนตื่นและรับรู้เอกลักษณ์และคุณค่าของตนเอง เห็นคุณค่าของการรวมตัวเป็นชุมชน และซาบซึ้งในประวัติการต่อสู้ร่วมกันตลอดมา

บำรุง บุญปัญญา (2549 : 20-25) ได้ให้หลักการของวัฒนธรรมชุมชน ไว้ว่า

1. ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนอยู่แล้ว มีระบบคุณค่าที่รวบรวมมาได้จากประวัติความเป็นมาอันยาวนานของชุมชน คือให้ความสำคัญแก่ความเป็นคนและชุมชน ที่มีความผสมกลมกลืน คุณค่าของธรรมชาติ การเชื่อถือสิ่งเหนือธรรมชาติ และคุณธรรมจริยธรรมตามหลักศาสนา
2. ชุมชนมีสถานะเป็นสถาบันหนึ่งที่ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องในประวัติศาสตร์อันยาวนาน มีโครงสร้าง กลไกภายในเป็นระบบของตนเอง เป็นรูปแบบสังคมที่มีอายุยืนนาน ไม่ว่าธรรมชาติข้างนอกจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร หมู่บ้านหรือความเป็นชุมชนคงทนมาเป็นเวลานาน แสดงถึงความเป็นสังคมที่มีระบบเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมที่เป็นอิสระ มีแบบแผนการผลิต ระบบการจัดการทรัพยากร ระบบสุขภาพ ระบบความรู้ ระบบการเรียนรู้ ระบบการปกครอง และระบบยุติธรรมของตนเอง
3. ชุมชนมีระบบเศรษฐกิจระบบหนึ่งของตัวเอง มีครอบครัวและชุมชนเป็นหน่วยการผลิต มีเป้าหมายของตัวเองคือมุ่งให้ครอบครัวพอเพียงที่จะดำรงชีพได้และชุมชนอยู่รอดและผลิตซ้ำตัวเองได้ ผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง แม้ผลิตเพื่อขายแต่เพื่อเลี้ยงครอบครัวไม่ใช่เพื่อความร่ำรวย โดยใช้แรงงานสมาชิกครอบครัว มีน้ำใจ และความเอื้ออาทร จัดสรรและแบ่งปันผลผลิตอย่างยุติธรรม
4. ทางด้านสังคมการเมือง ชุมชนมีความสัมพันธ์กันผ่านระบบเครือญาติมีการปกครองและจัดการความสงบเรียบร้อยภายในโดยระบบอาวุโส มีผู้นำที่มีบารมีได้รับการเคารพยกย่องในชุมชนมีความผูกพันกลมเกลียว เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือเกื้อกูลและประนีประนอม เมื่อเกิดความแตกแยกขัดแย้งก็มีกลไกภายในในการตัดสิน คือ ระบบว่าความโดยผู้อาวุโสและเครือญาติ

5. ชุมชนกับสังคมภายนอก ชุมชนไม่ได้ตั้งอยู่โดดเดี่ยว มีการเชื่อมโยงแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่นในท้องถิ่นเดียวกันในลักษณะ เครือข่าย และมีปฏิสัมพันธ์กับรัฐและทุนมาช้านาน ชุมชนมีการจัดการที่ดีพอ และควรเป็นไปในทิศทางความเจริญงอกงาม

6. ทางเลือกการพัฒนา แม้ฐานเศรษฐกิจของชุมชนและทรัพยากรถูกทำลายเสียหายบ้าง แต่จิตสำนึก หรือ พลังทางวัฒนธรรมยังคงสร้างความเข้มแข็งของชุมชนได้ โดยเริ่มจากฐานวัฒนธรรมของตนเอง เน้นกระบวนการกลุ่ม การผลิตเพื่อให้ทุกคนมีกินมีใช้ ชุมชนต้องมีความสัมพันธ์และใกล้ชิดกับธรรมชาติ ดูแลและรักษา และยกระดับวัฒนธรรมชุมชนสู่ระดับชาติ

เอกลักษณ์ของวัฒนธรรมชุมชน (กาญจนา แก้วเทพ, 2538 : 111) เป็นต้นกำเนิดแห่งความภาคภูมิใจในตัวเอง ศักดิ์ศรีในตัวเอง จึงเป็นแหล่งกำเนิดพลังชุมชน ซึ่งสรุปได้ 2 ลักษณะ คือ

1. วัฒนธรรมชุมชนเป็นวัฒนธรรมที่ถือเอาคนเป็นศูนย์กลาง คือ เน้นความสำคัญของคนมากกว่าวัตถุ ซึ่งแสดงออกและรับรู้ได้จากการทำพิธีกรรมต่างๆ เช่น การเกิด การตาย เป็นต้น ลำดับขั้นต่อมาคือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนเป็นเรื่องสำคัญ และสำคัญมากกว่าวัตถุและความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุ

2. กรอบความคิดแบบองค์รวม (holistic) เป็นความสัมพันธ์แบบโยงใยระหว่างความสัมพันธ์ในทุกมิติ คือ ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจ การเมือง คุณค่า จริยธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างความคิดกับการกระทำ ความสัมพันธ์ระหว่างความรู้กับคุณธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างกายกับจิตวิญญาณ

ลักษณะของวัฒนธรรมชุมชน (สุรวุฒิ ปัดไธสง อ้างใน สาวิตรี ศรีปาน 2552 : 7-8) เป็นสถานการณ์ที่ให้ดำรงอยู่ของวัฒนธรรมชุมชน มีลักษณะเป็นเป็นองค์รวม เป็นพลวัตร มีความเชื่อมโยงภายในและภายนอกอย่างแยกไม่ออก และมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตามบริบทและเวลา ซึ่งแยกเป็นประเด็นได้ดังนี้

1. วัฒนธรรมที่เป็นระบบความเชื่อ และแบบแผนความประพฤติปฏิบัติ สิ่งนี้เกิดขึ้นภายใต้โครงสร้างหมู่บ้านที่เป็นโครงสร้างน้อย มีความใกล้ชิด มีความเป็นพี่น้องสูง คนรู้จักกันเกือบทั้งหมด ความสัมพันธ์จึงเป็นแนวราบเป็นการอุปถัมภ์ค้ำจุน มีความเอื้ออาทรเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

2. วัฒนธรรมที่เป็นระบบคิด ความเชื่อ เป็นวัฒนธรรมที่ถูกสร้าง โดยคนในชุมชนและในบริบท วัฒนธรรมนี้มักผูกโยงกับพิธีกรรมหรือระบบสัญลักษณ์ เช่น ชาวนาเชื่อว่าการทำงานจะได้ผลดีต้องมีเทพข้าว คือแม่โพสพ ดังนั้นชาวนาจึงทำพิธีไหว้แม่โพสพก่อนทำนา

3. ประเพณี เป็นวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมายาวนาน ชาวบ้านยึดถือตามบรรพบุรุษ มีหลักการทางศาสนา หรือหลักปฏิบัติเป็นตัวกำกับอยู่ เช่น ประเพณีแห่เทียนพรรษา

4. ความรู้ของชุมชน ชาวบ้านผลิตมาเพื่อสร้างสรรค์ชุมชนให้ดำรงอยู่ ซึ่งเชื่อมโยงสัมพันธ์กับทุกมิติของชุมชน เป็นความรู้เกี่ยวกับการทำมาหากิน

5. ภูมิปัญญา เป็นความรู้ที่ชุมชนสร้างขึ้นเพื่อให้มีความรู้ประจำถิ่น มีเอกลักษณ์สะท้อนความเป็นท้องถิ่นของตน แต่อาจจะนำไปใช้แห่งอื่นได้หากประยุกต์ใช้อย่างถูกต้องเหมาะสม ภูมิปัญญาต้องอาศัยผู้รู้หรือปราชญ์ของชุมชนเป็นผู้สร้างสรรค์ สืบทอดกระจายผลิตซ้ำ และมีการปรับปรุงภูมิปัญญาให้เหมาะสมกับกาลเวลาที่เปลี่ยนไป

6. คุณธรรม เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ทั้งหมด คุณธรรมที่สำคัญคือ สัจจะเป็นความจริงใจ ทำให้เกิดความเชื่อถือไว้วางใจ ความเอื้ออาทร ทำให้มีการช่วยเหลือกันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยงานแบบไม่หวังผลตอบแทน เช่น งานบวช งานศพ งานแต่งงาน เป็นต้น

สรุปได้ว่า วัฒนธรรมชุมชนคือคน คนคือศูนย์กลางของวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งคนเป็นผู้ริเริ่ม ก่อตั้ง ส่งเสริม รังสรรค์ความเป็นชุมชนของตนเองขึ้นมาด้วยระบอบของชุมชนเอง ในด้านความสัมพันธ์ สังคม เศรษฐกิจ อาชีพ ประเพณี วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม แนวปฏิบัติ กฎกติกาการอยู่ร่วมกันในชุมชน คุณธรรม และภูมิปัญญา ให้เกิดเป็นเอกลักษณ์ อัตลักษณ์ของแต่ละชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับกลุ่มและการรวมกลุ่ม

กลุ่มและการรวมกลุ่ม มีผู้ที่ให้ความหมายและอธิบายความหมายไว้หลายๆ ท่าน

แสงสุริย์ ลำอังก์กุล (2534 : 170) ได้ให้ความหมายของคำว่า กลุ่ม คือ บุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปมีปฏิสัมพันธ์กัน มีเป้าหมายร่วมกัน ถ้อยทีถ้อยอาศัย และยอมรับสัมพันธ์ภาพของกันและกัน โดยมีเกณฑ์อธิบายถึงคำว่า “กลุ่ม” ตามแนวคิดของ Feldman ไว้ 4 อย่าง คือ

1. มีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกกลุ่ม คือ ในระดับพื้นฐานที่สุด กลุ่มต้องอนุญาตให้สมาชิกมีปฏิสัมพันธ์กันในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง เช่น การเผชิญหน้ากัน นั่งพูดคุยกัน

2. สมาชิกมีการรับรู้กัน คือ สมาชิกแต่ละคนมีสิทธิที่จะแสดงทัศนคติต่างๆ เช่น ในกลุ่มเชื้อชาติบางชาติ อาจมีบางคนเสนอแนวการปรับปรุงการปกครองของกลุ่ม

3. มีเป้าหมายร่วมกันและยึดปทัสถานเดียวกัน เช่น บางกลุ่มเน้นเป้าหมายการสร้างไมตรีสัมพันธ์จะมีการจูงใจให้สมาชิกเข้าร่วมกิจกรรมสร้างความคุ้นเคยใกล้ชิดกัน

4. สมาชิกพึ่งพาอาศัยกันและร่วมชะตากรรมด้วยกัน เช่น โครงการที่จัดตั้งขึ้นต้องอาศัยความร่วมมือกัน หากไม่ร่วมมือกันก็ไม่ประสบความสำเร็จ ผลเสียก็จะเกิดแก่กลุ่ม

ชาญ ชัยพิทยาภกุล (2522 : 10) ได้ให้ความหมายของกลุ่มไว้ว่า พฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มย่อยซึ่งอยู่กันอย่างสนิทชิดใกล้กัน มีการเผชิญหน้ากันแบบซึ่งหน้า

อนงค์ วิเศษสุวรรณ (2544 : 3) ได้ให้ความหมายของกลุ่มว่า บุคคลจำนวนหนึ่งรวมตัวกันเพื่อให้ได้งานตามจุดมุ่งหมาย

ส่วนลูวิน (Lewin อ้างใน อนงค์ วิเศษสุวรรณ 2544 : 3) ได้ให้คำจำกัดความของกลุ่มว่า บุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป มีปฏิสัมพันธ์กันต้องพึ่งพาซึ่งกันและกัน

พิสมัย วิบูลย์สวัสดิ์ และคณะ (2522 : 185) ได้ให้ความหมายที่สอดคล้องกับ Lewin ว่า กลุ่มเกิดจากการที่มีบุคคลนับตั้งแต่สองคนขึ้นไปมีความสัมพันธ์กัน โดยมีผลประโยชน์และเป้าประสงค์ร่วมกัน

นิรันดร์ จุลทรัพย์ (2544 : 97) ได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า เป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันของบุคคลภายในกลุ่มทั้งกาย วาจา อารมณ์ ความรู้สึก กริยาท่าทาง และบรรยากาศภายในกลุ่ม ซึ่งจะมีการเปลี่ยนแปลง มีการปรับตัวรับความสัมพันธ์ต่อกันในลักษณะที่ต่อเนื่องกันเสมอ

จึงสรุปได้ว่า กลุ่ม คือ บุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปมีปฏิสัมพันธ์กันและกันอย่างตั้งใจ เพื่อความสำเร็จของจุดมุ่งหมายร่วมกัน ยอมรับฟังความคิดเห็นของกันและกัน โดยมีการปรับตัวเข้าหากันอย่างสม่ำเสมอ

โครงสร้างและลักษณะของกลุ่ม

ประสิทธิภาพของกลุ่มขึ้นอยู่กับโครงสร้างและลักษณะของกลุ่ม แยกเป็น 4 ประเภท และสมิธ (อ้างใน อนงค์ วิเศษสุวรรณ, 2544 : 12 – 14) ได้อธิบายประสิทธิภาพของกลุ่มไว้ 4 แบบคือ

1. กลุ่มแบบต่างคนต่างทำ (Pseudogroup) หมายถึง กลุ่มที่สมาชิกแต่ละคนได้รับมอบหมายให้ทำงานด้วยกัน โดยแต่ละคนไม่ได้มีความสนใจ ต่างคนต่างคิด ไม่เห็นจุดมุ่งหมายร่วมกันแม้จะมีปฏิสัมพันธ์กัน แต่ขาดความร่วมมือไม่ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน สมาชิกบางคนไม่สร้างงานแต่สร้างปัญหา ขาดการสื่อสาร และความร่วมมือ เอาเปรียบ สมาชิกมีอิทธิพลหรือผลต่อกันน้อย ปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่มไม่ก่อให้เกิดประโยชน์กับกลุ่ม กลุ่มแบบนี้จะไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากสมาชิกไม่สนใจ และไม่มีความผูกพันต่อกัน หรือต่ออนาคตของกลุ่มโดยรวม

2. กลุ่มปกติ (Traditional work group) คือ กลุ่มที่สมาชิกตกลงที่จะทำงานด้วยกันแต่ไม่เห็นประโยชน์ที่แท้จริงในการทำงาน มุ่งประโยชน์ส่วนตัวเป็นสำคัญมากกว่าประโยชน์

ส่วนรวม การพึ่งพาอาศัยกันมีน้อย โครงสร้างของงานแบ่งหน้าที่ได้ชัดเจน ไม่มีการที่ต้องร่วมมือกัน รับผิดชอบแต่งานของตนไม่สนใจงานในหน้าที่อื่น ไม่เห็นความสำคัญและไม่เห็นว่าตนเป็นสมาชิกของกลุ่ม ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเป็นเพียงการแลกเปลี่ยนข้อมูลการอธิบายขั้นตอนการทำงาน การพิจารณาผลงานดูจากผลงานรายบุคคล และผลตอบแทนจะได้รับรายบุคคล ไม่มีกระบวนการในการส่งเสริมให้ร่วมแรงร่วมใจเพื่อกลุ่ม

3. กลุ่มร่วมมือ (Effective group) คือ กลุ่มที่สมาชิกมีจุดประสงค์ร่วมกัน ทั้งส่วนตนและส่วนรวมในทิศทางเดียวกัน กลุ่มมีความเต็มใจ เชื่อว่าความสำเร็จหรือไม่สำเร็จคือผลของกลุ่มทั้งหมด นอกจากนี้กลุ่มนี้จะมีเน้นการตรวจสอบและผลงานทั้งแบบกลุ่มและรายบุคคล เพื่อคุณภาพโดยรวมของกลุ่ม มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง มีการทำงานจริงจัง มุ่งมั่นให้คำแนะนำ กระตุ้น ส่งเสริมและเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน มีการฝึกทักษะสังคม

4. กลุ่มร่วมมือเป็นหนึ่งเดียว (High-performance group) กลุ่มนี้มีลักษณะคล้ายกลุ่มร่วมมือ แต่จะมีประสิทธิผลมากกว่า ระดับความผูกพันระหว่างสมาชิกและความสำเร็จจะมียิ่งกว่า คือ มีความผูกพันด้านอารมณ์ในรูปแบบของความรัก การวางใจกัน ให้เกียรติกัน และกัน ความเอาใจใส่ต่อสมาชิกกลุ่มเป็นพลังให้เกิดความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียว

นอกจากนี้ กาญจนา ไชยพันธุ์ (2549 : 6) ได้แบ่งประเภทของกลุ่ม ออกเป็นหลายกลุ่ม แต่ในที่นี้จะกล่าวถึงกลุ่มปฐมภูมิและทุติยภูมิ

กลุ่มปฐมภูมิ (Primary Group) เป็นลักษณะกลุ่มพบปะหรือการพบเพื่อสังสรรค์อย่างเป็นกันเอง สมาชิกมีความสนิทสนมกันมาก มีการพบกันระหว่างบุคคลต่อบุคคลอยู่เสมอ นอกจากนี้ยังมีการร่วมมือกันทำงานโดยไม่หวังผลประโยชน์ เช่น ครอบครัว เพื่อน

กลุ่มทุติยภูมิ (Secondary Group) เป็นลักษณะกลุ่มที่มีความสนใจพิเศษร่วมกัน หรือสมาชิกในกลุ่มมีความสัมพันธ์กันเป็นทางการ เช่น กลุ่มอาชีพ

การแบ่งกลุ่มดังกล่าว สอดคล้องกับแนวคิดการแบ่งประเภทกลุ่มของ พัฒน์บุญรอดพันธุ์ (2549 : 122-123) ที่ได้จำแนกไว้ 2 ประเภท คือ

1. กลุ่มที่เป็นทางการ (Formal Group) เป็นกลุ่มที่มีระเบียบแบบแผนที่แน่นอน มีกฎเกณฑ์แบ่งความรับผิดชอบกันเป็นส่วน กลุ่มค่อนข้างใหญ่ มีพิธีการ และจัดว่าเป็นกลุ่มที่มีเสถียรภาพมั่นคง เช่น หน่วยงานราชการต่างๆ เรียกกลุ่มประเภทนี้ว่า กลุ่มทุติยภูมิ กลุ่มนี้ยังแบ่งออกเป็นอีก 2 ประเภท คือ

- กลุ่มที่เป็นทางการชนิดถาวร เช่น คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน กลุ่มสหกรณ์ ชาวนา คณะกรรมการพัฒนาตำบลสภาตำบล เป็นต้น

- กลุ่มที่เป็นทางการชนิดชั่วคราว เป็นกลุ่มที่ตั้งขึ้นมาทำงานใดงานหนึ่งในชั่วระยะเวลาอันจำกัด เมื่อสำเร็จผลถือว่าหมดภาระหน้าที่ เช่น คณะกรรมการจัดงานวัด เป็นต้น

2. กลุ่มที่ไม่เป็นทางการ (Informal Group) เป็นกลุ่มที่ชุมชนรวมกันเองตามธรรมชาติ เป็นกลุ่มขนาดเล็ก มีการติดต่อกันแบบเผชิญหน้า เช่น กลุ่มสนทนาการ เป็นต้น กลุ่มนี้สามารถมีโอกาสพัฒนาไปสู่กลุ่มที่เป็นทางการได้ เรียกกลุ่มประเภทนี้ว่า กลุ่มปฐมภูมิ

นอกจากแบ่งประเภทแล้ว ทิสนา แคมมณีและคณะ (อ้างใน กาญจนา ไชยพันธุ์, 2549 : 14) ได้กล่าวถึงการก่อตัวของกลุ่มต่างๆ สามารถจำแนกได้ เป็น 2 แบบ

1. กลุ่มรูปนัย (formal group) กลุ่มที่มีกฎเกณฑ์วางไว้เป็นแนวทางในการปฏิบัติ เพื่อให้ดำเนินไปอย่างมีหลักการและมีระเบียบ กลุ่มนี้มีสมาชิกจำนวนมากดังนั้นการปฏิบัติตนในการเข้ากลุ่มต้องอาศัยปฏิบัติตามข้อตกลงและระเบียบปฏิบัติ เช่น กลุ่มสัมมนา สมาคม สโมสร

2. กลุ่มอรูปนัย (Informal Group) เป็นกลุ่มที่มีลักษณะตรงข้ามกับรูปนัย ไม่มีกฎเกณฑ์วางไว้ตายตัว ไม่มีพิธีรีตอง เช่น กลุ่มเพื่อนนัดเจอกัน กลุ่มกีฬา เป็นต้น กลุ่มนี้การนัดพบกันและแยกย้ายจากกันขึ้นอยู่กับความสะดวกของสมาชิกภายในกลุ่ม

สรุปลักษณะความแตกต่างของกลุ่มรูปนัยและอรูปนัยไว้ ดังนี้

กลุ่มรูปนัย มีสมาชิกเป็นจำนวนมาก มีหลักการและกฎเกณฑ์ที่ให้สมาชิกปฏิบัติ การปฏิบัติตนของสมาชิกอาศัยปฏิบัติตามระเบียบ จุดประสงค์ของกลุ่มต้องการให้สมาชิกปฏิบัติและดำเนินงานให้บรรลุ และมีผู้นำกลุ่มที่สมาชิกพร้อมจะให้ความร่วมมือดำเนินไปตามวัตถุประสงค์

กลุ่มอรูปนัย สมาชิกมีจำนวนไม่มาก มีโอกาสแสดงความคิดเห็นได้ทั่วถึง ไม่มีกฎเกณฑ์วางไว้ตายตัว ขึ้นกับความสะดวกของสมาชิก การปฏิบัติตนของสมาชิกมีพิธีรีตองสะดวกต่อการรวมกลุ่ม จุดประสงค์เพื่อความสนุกสนานทางสนทนาการ สร้างมนุษยสัมพันธ์ได้ง่าย และสมาชิกช่วยกันดำเนินการ ภายในกลุ่มความเป็นกันเอง

นอกจากกลุ่มลักษณะดังกล่าวข้างต้น ยังมีกลุ่มทางสังคมอีกประเภทหนึ่ง สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2534 : 43) ได้จำแนกลักษณะกลุ่มทางสังคมประกอบด้วย

1. คนจำนวน 2 คนขึ้นไป

2. กลุ่มที่มารวมกันมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน (sense of belonging) คือมีความรู้สึกบางอย่างที่คล้ายกัน หรือมีจุดมุ่งหมายเหมือนกัน เช่น กลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มชานา เป็นต้น

3. มีการติดต่อระหว่างกัน (social interaction) คือ เมื่อมีความรู้สึกต้องการเป็นพวกเดียวกัน มีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกันก็จะมีการติดต่อระหว่างกัน การพบปะ พูดคุย การสมาคมจึงเป็นสิ่งจำเป็นทำให้เป็นระบบสังคม เกิดขึ้น

4. มีความสัมพันธ์กัน (social relationship) เมื่อมีการติดต่อระหว่างกันจึงทำให้เกิดความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม เพื่อที่จะดำเนินกิจกรรมต่างๆ ไปสู่จุดมุ่งหมาย ความสัมพันธ์อาจเป็นแบบปฐมนิ หรือทุติยภูมิขึ้นอยู่กับขนาดของสมาชิกกลุ่ม

5. มีการจัดระเบียบทางสังคม (social organization) การอยู่รวมกลุ่ม จำเป็นต้องมีการกำหนดสถานภาพและบทบาท และกฎเกณฑ์ เพื่อเป็นแนวทางการปฏิบัติหรือทำกิจกรรม ลักษณะการจัดระเบียบทำให้เป็นระบบสังคม ซึ่งมีการถ่ายทอด สืบต่อกันระหว่างสมาชิกรุ่นต่อรุ่นทั้งระเบียบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

องค์ประกอบของกลุ่มที่ พัฒน์ บุญรัตพันธุ์ (2549 : 122) ได้จัดไว้ ประกอบด้วย

1. มีคนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ซึ่งไม่จำกัดเรื่องเชื้อชาติ ศาสนา และเพศ
2. มีความสนใจร่วมกัน คือ มีวัตถุประสงค์ มีเป้าหมายร่วมกัน ซึ่งทุกคนต้องการให้

บรรลุ

3. มีการปฏิบัติต่อกัน สมาชิกภายในกลุ่มมีความสัมพันธ์เป็นพิเศษ และมีปฏิริยาโต้ตอบซึ่งกันและกันมากกว่าที่จะมีต่อบุคคลภายนอกกลุ่ม ให้ความสำคัญต่อสมาชิก มีผลกระทบกระเทือนต่อกันและกันหากมีความผิดพลาด

จึงสรุปได้ว่า กลุ่ม คือ การรวมคนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ที่มีความสนใจเหมือนกัน มีเป้าหมายเหมือนกันในการทำอะไรด้วยกัน โดยมีการสร้างปฏิสัมพันธ์ภายในกลุ่มด้วยด้วยรูปแบบต่างๆ ของกลุ่มขึ้น เช่น กำหนดทิศทาง กฎ ระเบียบ แบบแผนในการอยู่ด้วยกันอย่างสงบสุข (ระบบสังคม วัฒนธรรม ประเพณี จารีต เป็นต้น) เพื่อให้กลุ่มของตนที่เข้าร่วมตั้งขึ้นอยู่ต่อไปได้อย่างมั่นคง และเป็นที่ยอมรับต่อระบบสังคมอื่นๆ

แนวคิดการปรับตัว

การปรับตัวเป็นพฤติกรรมหนึ่งทางธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ที่สร้างขึ้นและเรียนรู้เพื่อการดำรงอยู่ของชีวิตและวิถีการดำรงชีวิต โดยมีผู้ให้คำจำกัดความและคำอธิบายหลากหลายทัศนะ

วราภรณ์ ตระกูลสฤณ (2545 : 3) กล่าวว่า การปรับตัว หมายถึง กระบวนการที่บุคคลใช้ความพยายามในการปรับตนเอง เมื่อต้องเผชิญกับสภาพปัญหาความอึดอัดใจ ความคับข้องใจ ความเครียด ความทุกข์ใจ ความวิตกกังวลต่างๆ ฯลฯ จนเป็นสภาพการณ์ที่

บุคคลนั้นสามารถอยู่ในสภาพแวดล้อมหรือสภาพปัญหานั้นๆ ได้ ซึ่งได้ระบุสาเหตุของการปรับตัวไว้ 2 ประเด็น คือ เพื่อความอยู่รอดของชีวิต และเพื่อความสุข นอกจากนี้ยังได้ระบุลักษณะของกระบวนการปรับตัวไว้ว่า

1. การปรับตัวที่สมบูรณ์ หรือการปรับตัวแบบบูรณาการ เป็นลักษณะการปรับตัวของบุคคลเมื่อเผชิญกับสภาพปัญหาหรืออุปสรรค แล้วสามารถแก้ไขได้ โดยที่ตนเองเกิดความสุขกายสบายใจ แต่บางครั้งปัญหาที่เกิดขึ้นอาจจะไม่ได้รับการแก้ไขจนเสร็จสิ้น แต่สามารถยอมรับสภาพปัญหาที่พยายามแก้ไวนั้นได้ เมื่อยอมรับได้ถือว่าเป็นการปรับตัวที่สมบูรณ์แบบ
2. การปรับตัวแบบไม่สมบูรณ์ หรือการปรับตัวแบบไม่บูรณาการ เป็นการปรับตัวที่บุคคลไม่สามารถเผชิญกับปัญหาได้ รวมทั้งไม่สามารถแก้ไขปัญหานั้นได้ ซึ่งพอจะคลายความกังวลลงไปได้ แต่ยังคงมีความกังวล ความเครียด และความทุกข์หลงเหลืออยู่

ฟ่องพันธุ์ วัฒนรัตน์ (2521 : 9) ได้ให้คำจำกัดความของการปรับตัว (accommodation) ว่า การที่ปัจเจกบุคคล 2 คน หรือกลุ่มปรับตัวพฤติกรรมของตนเองให้เข้ากันได้ หรืออยู่รวมกันได้ อย่างสงบสุขในสังคม

มัลมและเจมิสัน (อ้างใน จุฑารัตน์ เมืองแก้ว, 2537 : 15) ได้อธิบายไว้ว่า การปรับตัวเป็นวิธีการที่คนเราปรับตัวให้เป็นไปตามความต้องการของตัวเองในสภาพแวดล้อมซึ่งบางครั้งส่งเสริม บางครั้งขัดขวางและบางครั้งสร้างความทุกข์ทรมาน

วราคม ทิสุงกะ (ไม่ระบุปี : 209 - 210) ได้ให้ความหมายว่า การที่สิ่งมีชีวิตปรับปรุงตัวเองเพื่อสามารถมีชีวิตอยู่ในสภาพแวดล้อมนั้นๆ ได้อย่างเหมาะสม ทั้งปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมและปรับสิ่งแวดล้อมให้เข้ากับตัวมนุษย์เอง

พินิจ แสงจวง (2540 : 31 -32) กล่าวว่า การปรับตัวเป็นกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสิ่งแวดล้อม หรือกลุ่มบุคคล โดยบุคคลจะทำการอย่างหนึ่งภายใต้ประสบการณ์ค่านิยม ความเชื่อความตระหนัก การเลียนแบบความเข้มของการโฆษณาชวนเชื่อ เมื่อต้องเผชิญกับการถูกบังคับ เผชิญกับสถานการณ์ที่เข้ามาครอบงำสถานะที่เป็นปกติ ทั้งที่อยู่ภายในและภายนอกตัวบุคคล ทั้งนี้เพื่อคงไว้ซึ่งการสนองความต้องการระดับพื้นฐานหรือความต้องการระดับต่างๆ ของบุคคลนั้นอันเป็นกรณีขี้นซึ่งความมั่นคง ความปลอดภัยของชีวิตในช่วงเวลานั้น การพิจารณาว่าบุคคลใดมีการปรับตัวดีและมั่นคงหรือไม่ดีนั้นอาจสังเกตได้จาก การที่บุคคลนั้นสามารถปรับตัวให้มีความรู้สึกมั่นคงทางด้านร่างกาย เช่น รู้สึกว่ามีความปลอดภัยจากการถูกทำร้าย การค้าว่ากล่าว การบังคับ ความรู้สึกมั่นคงด้านจิตใจ เช่น รู้สึกว่าไม่อับอาย ขวยเขิน ถูกดูแคลน ใส่ร้าย มีความมั่นใจในตนเอง มีความภาคภูมิใจในตนเอง ปราศจากความเครียดใดๆ และเป็นสุขในที่ได้อยู่ที่นั่น สังคมหรือองค์กรในชุมชนให้

การยอมรับและสามารถอยู่ในสังคมได้ดีเพียงใด ความสามารถในการปรับตัวอาจเกิดจากความสามารถของแต่ละบุคคลเองหรืออาจเกิดจากความเห็นอกเห็นใจ การเอาใจใส่จากสมาชิกรอบข้าง ทั้งครอบครัว เครือญาติ เพื่อน ผู้อาวุโส ผู้นำทางศาสนาหรือการที่องค์กรต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนให้การต้อนรับ จัดกิจกรรมที่ทำให้บุคคลนั้น ๆ มีอัตราแรงในการปรับตัวได้อย่างใดอย่างหนึ่ง

โดยสรุปแล้ว การปรับตัวเป็นการสร้างสมดุลให้อยู่รอดในสภาพแวดล้อม ปัญหาความทุกข์ ต่อวิถีการดำเนินชีวิตและการดำรงชีพของมนุษย์ มีความรู้สึกลดลงทั้งทางด้านกายภาพ และด้านจิตใจ โดยได้รับการยอมรับให้อยู่ร่วมในกลุ่มบุคคลต่างๆ เช่น ครอบครัว เพื่อน และชุมชน อย่างไว้นื้อเชื่อใจ และอยู่ร่วมในกลุ่มสังคม วัฒนธรรมได้อย่างกลมกลืน หากไม่มีการปรับตัวต่อบริบททั้งสภาพแวดล้อม สังคม วัฒนธรรม เป็นต้น การดำเนินชีวิตของบุคคลนั้นก็ปราศจากความสุขและกลายเป็นบุคคลแปลกแยกจากสังคม

การปรับตัวในส่วนบุคคล

การปรับตัวในส่วนบุคคล เป็นการปรับความคิด ความรู้สึก ความต้องการภายในของแต่ละคน (Internal demands) แรงจูงอย่างหนึ่งจะเกิดจากสภาพทางสรีระของบุคคล เช่น ความต้องการอาหาร น้ำ ยารักษาโรค เป็นต้น อีกส่วนหนึ่งเกิดจากสภาวะการณ์ภายนอก (External demands) ซึ่งเป็นผลจากการเรียนรู้ร่วมกัน อยู่ร่วมกัน และมีความสัมพันธ์กันกับกลุ่มต่างๆ

ซึ่งการปรับตัวมีความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผล การศึกษาการปรับตัวของมนุษย์ มักจะมีปัญหา ซึ่งการปรับตัวของแต่ละบุคคลจะสำเร็จหรือไม่ ขึ้นอยู่กับสาเหตุหลายประการ โดยธรรมชาติของมนุษย์มีความซับซ้อนมากกว่าที่จะยืนยันสาเหตุต่างๆ ได้ สาเหตุที่รวมกันได้ด้านแบบแผนพฤติกรรมของแต่ละบุคคล เช่น ปัจจัยสภาพแวดล้อมที่เหมือนกัน อาจจะมีผลทำให้คนหนึ่งถูกกดดันหรือเคร่งเครียดมาก แต่กับอีกคนอาจมีเพียงเล็กน้อย สภาวะการปรับตัวของแต่ละบุคคลขึ้นอยู่กับแบบแผนอุปนิสัยของพฤติกรรมและทัศนคติ ลักษณะท่าทีและรูปแบบพฤติกรรม อาจจะเท่ากับเป็นปัจจัยของการปรับตัว เช่นการเจ็บป่วย ร้ายแรง ซึ่งอาจเป็นเพราะการปรับตัว การปรับตัวไม่ดีพอ มนุษย์มีสิ่งที่เหมือน ๆ กัน แต่มีความแตกต่างกันด้านกายภาพ ด้านสุขภาพ การตื่นตัวต่อทางจิตใจ และสภาวะทางอารมณ์ (Crow and Crow อ้างใน บุญบง จันทเลิศ, 2539 : 8)

การปรับตัวเข้าสู่สิ่งแวดล้อม

การปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อม คือ ข้อเรียกร้อง อันเกิดจากสภาพแวดล้อม ซึ่งมนุษย์จะต้องมีการปรับตัวให้สอดคล้อง ซึ่ง English and English (อ้างใน พศิน แดงจวง, 2540 : 28) กล่าวว่า การปรับตัวเป็นภาระของความสัมพันธ์ที่กลมกลืนกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งบุคคลจะได้รับความพอใจในการตอบสนองทั้งทางกายและสังคม การที่บุคคลสามารถปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมได้ดีเป็นลักษณะที่แสดงถึงการเป็นคนปกติ ในทางตรงกันข้าม ถ้าตัวบุคคลไม่สามารถปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมหรือปรับตัวได้ไม่ดี ไม่สามารถปรับตัวพฤติกรรมให้สอดคล้องกับคนส่วนใหญ่ได้ บุคคลนั้นจะดำเนินชีวิตอยู่สังคมโดยปราศจากความสุข ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมส่วนมากมักจะเป็นผลจากการปรับตัวไม่ดี มนุษย์ที่มีความสามารถปรับตัวได้ดีในสถานการณ์หนึ่ง อาจไม่สามารถปรับตัวได้ในอีกสถานการณ์อื่นได้ หากไม่ได้รับการส่งเสริม ชี้นำช่วยเหลือหรือยอมรับจากสังคมได้

การปรับตัวของชุมชน

การปรับตัวของชุมชนเกิดขึ้นเมื่อชุมชนได้รับผลกระทบจากภายนอกชุมชนเป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงจากภายนอกหรือความเจริญที่ขยายเข้าสู่ชุมชน ซึ่งแต่ละชุมชนจะมีรูปแบบที่แตกต่างกันออกไปตามเงื่อนไข องค์ประกอบของชุมชน เป็นต้นว่า ความเชื่อ ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ผู้นำ องค์การ และบริบทของชุมชนนั้นๆ เมื่อชุมชนยอมรับสิ่งใหม่ๆ เกิดการคล้อยตามและมีการผลสมกลมกลืนกับภายนอกแล้ว นั้นแสดงว่าการปรับตัวได้เกิดขึ้น (จุฑารัตน์ เมืองแก้ว, 2537 : 17) รวมทั้งความเจริญที่แผ่ขยายเข้ามาภายในชุมชนส่งผลให้ชุมชนมีรูปแบบการปรับตัวที่แตกต่างกันไป ทั้งในด้านวิถีชีวิต ทัศนคติ ค่านิยม และความเชื่อของบุคคลและชุมชน

ซึ่งประเด็นดังกล่าว วรณี ดวงดีวิรัตน์ (2540 : 13) ได้ยกตัวอย่างการปรับตัวของชุมชนไว้ว่า ตัวอย่างด้านการเกษตร ในอดีตการผลิตส่วนใหญ่ใช้วัตถุดิบจากธรรมชาติบำรุงผลผลิตหรือแรงงานที่ใช้ส่วนมากใช้แรงงานจากคนและสัตว์เลี้ยง ปัจจุบันมีการปรับเปลี่ยนใช้เครื่องจักรกลและสารเคมีกับผลิตผลทางการเกษตรมากขึ้น

การปรับตัวที่ดี คือ การปรับตัวที่สมบูรณ์แบบกลมกลืนกับสภาพแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรมนั้น ไม่มีความแปลกแยก มีความสุข ซึ่งประเด็นนี้ พศิน แดงจวง (2540 : 28) ได้กล่าวถึงการปรับตัวที่ดีในยุคโลกาภิวัตน์ไว้ว่า การปรับตัวที่ดีน่าจะรวมถึงการปรับตัวเข้าหากันระหว่างคนต่างชาติ ต่างภาษา ต่างฐานะเศรษฐกิจ ต่างความคิด ต่างความเชื่อและต่างวัฒนธรรม สามารถนำแนวคิดที่ดีของบุคคลอื่นมาประยุกต์ใช้กับตนเองได้ และมีการแบ่งปัน

ประสบการณ์ที่เป็นประโยชน์กับผู้อื่น มีความอยากคืออยากได้ มีความทะเยอทะยาน ซึ่งมีความสอดคล้องกับแนวคิดของ Hurlock (อ้างใน บุษบง จันทเลิศ, 2539 : 10) ที่ว่า การปรับตัวที่ดีต้องประกอบด้วย การแสดงออก ความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับบุคคลได้ทุกกลุ่ม มีทัศนคติที่ดีต่อคนอื่นต่อบทบาทของตนเองในสังคม และมีความพอใจในตนเอง ทั้งการเป็นผู้นำและผู้ตาม ส่วนในด้านของ ทินคอลล์ (อ้างใน สมาน มากสุข, 2544 : 11) ก็ได้กล่าวถึง การปรับตัวที่ดีต้องมี 6 ประการ คือ

1. รักษาและคงไว้ซึ่งบุคลิกภาพ โดยอาศัยความสามารถในการผสมผสานความต้องการของคน กับพฤติกรรมที่แสดงออก เพื่อสนองความต้องการนั้น โดยพฤติกรรมดังกล่าวต้องเข้ากันได้กับสิ่งแวดล้อม

2. การปฏิบัติตามบรรทัดฐานของสังคม

3. การยอมรับสภาพความเป็นจริง

4. มีความมั่นคง

5. มีวุฒิภาวะ

6. มีอารมณ์ในลักษณะที่เป็นปกติเสมอ คือสามารถควบคุมอารมณ์ไว้ไม่ให้พุ่งชันไปกับสิ่งแวดล้อมภายนอก คือ เมื่อพบความลำบากก็ไม่เสียใจจนหมดกำลังใจที่จะต่อสู้อุปสรรค เมื่อประสบความสำเร็จก็ไม่ดีใจจนลืมตัว

Roy (อ้างใน พสิน แดงจวง 2540 : 37 – 41) ได้ระบุลักษณะการปรับตัวที่ดี จะมีการแสดงออกมาไว้ 4 ประการ ดังนี้

1. การปรับตัวตามความต้องการด้านสรีระ เป็นการปรับตัวเพื่อรักษาความมั่นคงทางด้านสรีระซึ่งจะครอบคลุมความต้องการพื้นฐาน ในเรื่องออกกำลังกาย อาหาร การขับถ่าย น้ำ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การปรับตัวที่เหมาะสมจะเกิดจากการได้รับข้อมูล ข่าวสาร หรือเกิดการเรียนรู้ถึงข้อดี และข้อจำกัดของผลกระทบ

2. การปรับตัวด้านมโนทัศน์ (Self – concept) เป็นการปรับตัวแบบมุ่งที่จะรักษาความมั่นคงทางจิตใจ เป็นความเชื่อและความรู้สึกที่บุคคลที่มีต่อตนเองเกี่ยวกับความรู้สึกเชื่อมั่น การมองเห็นคุณค่าของตนเอง

3. การปรับตัวด้านบทบาทหน้าที่ (Role function) เป็นการปรับตัวเพื่อให้เกิดความมั่นคงทางสังคม เป็นการกระทำตามบทบาทที่สังคมคาดหวังไว้อย่างเหมาะสม ได้แก่ บทบาทปฐมภูมิ คือบทบาทของตนเอง ได้แก่ ความเป็นเด็ก วัยรุ่น ผู้ใหญ่ และชรา บทบาททุติยภูมิ คือ บทบาทด้านความสัมพันธ์ ได้แก่ ความเป็นพ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ภรรยา สามี และ

บทบาทยุติ คือ บทบาทด้านหน้าที่ที่ได้รับหรือกำหนดเอง ได้แก่ อาชีพครู หมอ นักเรียน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น

4. การปรับตัวด้านความสัมพันธ์พึ่งพาระหว่างกัน (Interdependent relations) มีเป้าหมายเพื่อความมั่นคงทางสังคมของบุคคล การพึ่งพาระหว่างกัน หมายถึง ความสมดุลระหว่างการเป็นตัวของตัวเอง และการพึ่งพาผู้อื่นในสัมพันธภาพระหว่างบุคคล เช่น การขอความช่วยเหลือ การแสวงหาความรัก พฤติกรรมการเป็นตนเอง ซึ่งครอบคลุมถึงพฤติกรรม การริเริ่ม การต่อสู้ อุปสรรค การแสวงหาความพึงพอใจจากการทำงาน และการดำรงชีวิต

ในระดับขั้นของการปรับตัว โรเจอร์ (อ้างใน วินัย ไตรเพิ่ม, 2549 : 7) ได้ระบุไว้ 5 ขั้นตอนดังนี้

1. ขั้นต้นตัวในการรับข่าวสาร ผู้รับการเปลี่ยนแปลงจะเกิดการตื่นตัวและรับทราบเรื่องที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะเรื่องที่เกิดขึ้นกับตนเอง เป็นขั้นที่สมาชิกได้ทราบว่าสิ่งใหม่ๆ เกิดขึ้น แหล่งที่ได้ข่าวจะมาจากเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง พ่อแม่ ญาติพี่น้อง เพื่อน กลุ่มอาชีพ และสื่อมวลชนต่างๆ

2. ขั้นสนใจหาข่าวสารเพิ่มเติม เมื่อเกิดความตื่นตัว ผู้รับการเปลี่ยนแปลงจะสนใจหารายละเอียดของข่าวสารนั้นเพิ่มเติม

3. ขั้นประเมินผล ผู้รับการเปลี่ยนแปลงจะนำรายละเอียดของข่าวสารมาพิจารณา ประเมินผลดีผลเสียของข่าวสาร หากคนนำมาปฏิบัติในสังคมแล้วจะเกิดประโยชน์มากน้อยเพียงใด ถือว่าเป็นขั้นตัดสินใจ หรือช่วงหัวเลี้ยวหัว

4. ขั้นการทดลองปฏิบัติ ผลการประเมินผลอาจจะนำสิ่งใหม่หรือวัฒนธรรมใหม่นั้นๆ มาทดลองปฏิบัติ บางสังคมผู้รับการเปลี่ยนแปลงอาจจะไม่มีการทดลองและข้ามขั้นตอนนี้ไปเลย

5. ขั้นยอมรับ ผู้รับการเปลี่ยนแปลงจะนำสิ่งใหม่หรือวัฒนธรรมมายึดถือปฏิบัติเป็นวัฒนธรรมของสังคมนั้น เมื่อผ่านขั้นการทดลองปฏิบัติหรือขั้นประเมินผลแล้วข้ามมาสู่ขั้นนี้เลยก็รวมความได้ว่า การปรับตัวประกอบด้วย 2 สาเหตุหลักๆ

สาเหตุที่ 1 ปรับตัวเพื่อตัวเอง ให้ตนเองสามารถดำรงตนเองอยู่ในสภาพแวดล้อม สังคม และชุมชน อย่างมีความสุข เป็นที่ยอมรับของคนรอบข้าง เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน และ สังคม โดยแสวงหาแนวทางที่เหมาะสมตามกรอบของประเพณี วัฒนธรรมและวิถีทางของสังคมนั้นๆ

สาเหตุที่ 2 ปรับตัวเพื่อผู้อื่น คือ คนรอบข้างใกล้ชิด สังคม ชุมชน ให้การยอมรับเข้าเป็นสมาชิก เป็นที่น่าเชื่อถือ ไว้วางใจและมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ที่กลุ่มได้กำหนดขึ้น และเพื่อไม่ให้เขาเหล่านั้นมีความรู้สึกอึดอัด ไม่มีความสุข ได้รับผลกระทบจากการเข้าร่วมกิจกรรม

สรุปความได้ว่า การปรับตัวเป็นกระบวนการภายในตัวของตัวเอง ทั้งทางด้านกายภาพ และมโนภาพ ที่ต้องมีการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับหรือให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างกลมกลืนใน สภาพแวดล้อม สังคม วัฒนธรรม และคน เพื่อให้เป็นส่วนหนึ่งหรือได้รับการยอมรับในการร่วมปฏิบัติและได้รับการปฏิบัติตามบรรทัดฐานที่เป็นอยู่

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

อรอนงค์ ธรรมกุล (2539) ได้ทำการศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการพัฒนาท้องถิ่น พบว่า กลไกสำคัญในการเข้ามีส่วนร่วมของชุมชน ได้แก่ ความผูกพันเป็นเครือญาติ การมีผลประโยชน์ร่วมกัน ผู้นำและสมาชิกมีบทบาทร่วมกันในการดำเนินกิจกรรมที่มีประสิทธิภาพ เข้าร่วมโดยการร่วมประชุมอภิปรายปัญหา ร่วมกันปฏิบัติกิจกรรม และร่วมประเมินสรุปผลการดำเนินกิจกรรม โดยมีส่วนร่วมเริ่มตั้งแต่ขั้นตอนการวางแผนในโครงการใหม่ๆ การดำเนินงานและท้ายที่สุดการร่วมกับผลประโยชน์ที่เป็นรูปธรรม ซึ่งรูปแบบที่เข้าร่วมเป็นไปตามระเบียบและข้อบังคับของกลุ่มที่ได้ร่วมกันกำหนด ทั้งงานที่เป็นส่วนร่วมของชุมชน คือ กิจกรรมฉาปนกิจสงเคราะห์ งานบุญประเพณีของชุมชน และของส่วนตัว กิจกรรมการพัฒนาสถานที่สาธารณประโยชน์ของหมู่บ้าน โรงเรียนและวัด และกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและครอบครัว

วิบูลย์ ตรีถัน (2539) ได้ทำการศึกษาการวางแผนแบบมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น พบว่า การวางแผนแบบมีส่วนร่วมในชุมชนศึกษากำหนดให้มีการชี้ชัดปัญหาร่วมกัน วิเคราะห์ปัญหาร่วมกัน วางแผนพัฒนาร่วมกัน ดำเนินกิจกรรมร่วมกัน และประเมินผลร่วมกัน โดยชุมชนเกิดการเรียนรู้กระบวนการพัฒนาท้องถิ่น รู้ปัญหา และความต้องการของชุมชนด้วยตนเอง ซึ่งยังมีข้อจำกัดที่ว่า ชุมชนองขาดการส่งเสริม สนับสนุนจากนักพัฒนาหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เข้าใจแนวคิดการทำงานร่วมกับชุมชนแบบมีส่วนร่วม

ประมาณ คั่นทิกุล (2538) ที่ได้ศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมในกิจกรรมด้านการศึกษาและการพัฒนาของชุมชนชนบท ได้พบว่า ชุมชนให้ความร่วมมือในทุกๆ ขั้นตอนของการพัฒนา โดยเฉพาะขั้นตอนการปฏิบัติงาน กิจกรรมใดที่ตรงกับความต้องการของชุมชน จะมีสมาชิกเข้าร่วมมาก กิจกรรมใดที่ชุมชนไม่แน่ใจจะมีจำนวนน้อย การวิจัยนี้ยังพบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน ได้แก่ ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมที่ชุมชนเผชิญปัญหาร่วมกัน

อยู่ ปัจจัยด้านความสัมพันธ์ภายในชุมชนในความเป็นเครือญาติ เพื่อนบ้าน และแหล่งที่หากินเดียวกัน ปัจจัยด้านแรงผลักดันบุคคลที่จะยอมทุ่มเทเสียสละเวลา แรงกาย แรงความคิดและตรวจสอบความคิด ปัจจัยด้านโครงสร้างของกลุ่มขึ้นอยู่กับเป้าหมายของกลุ่มที่มีความชัดเจนมากน้อยเพียงใด และปัจจัยด้านความถี่และระยะเวลาที่มีสัมพันธ์ของกลุ่ม กลุ่มที่มีการพบปะบ่อยครั้งมีความสัมพันธ์ภายในกลุ่มสูง กลุ่มที่มีการพบปะน้อยครั้งอำนาจของกลุ่มก็น้อยตาม

ทัศนัย พิริยาสัยสันติ ได้ศึกษา การมีส่วนร่วมของประชาชนในการสร้างสถาบันชุมชน : กรณีศึกษากลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านทุ่งมน จังหวัดสุรินทร์ พบว่า การเข้าร่วมเกิดจากปัจจัยสภาพแวดล้อม ปัจจัยการได้รับความสนับสนุนจากผู้นำชุมชนและการรับรู้ข่าวสารอย่างสม่ำเสมอ และปัจจัยด้านผลประโยชน์ โดยเจ้าหน้าที่ราชการและคณะกรรมการบริหารจะร่วมกำหนดกฎเกณฑ์การดำเนินงานซึ่งจะไม่ปล่อยให้ชุมชนคิดและดำเนินการเองอย่างโดดเดี่ยว

นพพร นิลณรงค์ ได้ศึกษา การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชนศึกษากรณีหมู่บ้านไม้ตะเคียน ตำบลตะเคียนปม กิ่งอำเภอทุ่งหว้า จังหวัดลำพูน พบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนามี 3 ลักษณะ ได้แก่ 1. การมีส่วนร่วมโดยตรงในกิจกรรมหรือโครงการที่เป็นกิจกรรมภายในที่เกี่ยวข้องกับกรแก้ปัญหาภายในที่คนในชุมชนร่วมกันคิดขึ้น 2. การมีส่วนร่วมโดยอ้อม ในกิจกรรมที่เป็นทางการ หรือกิจกรรมที่มาจากภายนอกชุมชนที่ชาวบ้านประเมินว่า ตนเองมีอำนาจการควบคุมและตัดสินใจน้อย 3. การเข้าร่วมโดยมีกลุ่มแกนกลางและวงแหวนรอบนอกที่ผลัดเปลี่ยนกันเข้าร่วมคิดและลงมือทำตามความสนใจในปัญหาที่เกิดขึ้น โดยระดับของการเข้าร่วมขึ้นอยู่กับอำนาจในการตัดสินใจ และการควบคุมได้มากน้อยเพียงใด ซึ่งการเข้าร่วมเกิดจากปัจจัยด้านเศรษฐกิจการเมืองและสังคมวัฒนธรรม

นอกจากนี้ ศิริกาญจน์ อุ่นนันทาส ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาอาชีพที่ยั่งยืน พบว่า การพัฒนาอาชีพที่ยั่งยืนมีขั้นตอนที่สำคัญ 8 ขั้นตอน ได้แก่ การสร้างความตระหนักในเรื่องทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม การวิเคราะห์และค้นหาสภาพปัญหา การจัดลำดับความสำคัญของปัญหา การค้นหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา การแสวงหาความรู้ การวางแผน การดำเนินการตามแผน และการประเมินสรุปบทเรียน ซึ่งชุมชนมีศักยภาพในการพึ่งตนเองด้านการประกอบอาชีพ เศรษฐกิจ สามารถพัฒนาตนเองในด้านอาชีพในด้านอาชีพและการผลิตได้ นอกจากนี้ชุมชนมีศักยภาพด้านสังคมที่มีการรวมกลุ่มและมีส่วนร่วมในกิจกรรม การพบปะสังสรรค์ การติดต่อสมาชิกและกรรมการในรูปของการประชุม และชุมชนมีศักยภาพในการพึ่งตนเองด้านการเมืองที่มีความเกี่ยวข้องกับระบบ จาริด ความเชื่อ และพิธีกรรม

กรอบแนวคิดการวิจัย

จากแนวคิดต่างๆ และการวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าวมา ผู้วิจัยได้นำมากำหนดเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังนี้ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการมีส่วนร่วม ผู้วิจัยใช้แนวคิดของสมาคมสาธารณสุขของอเมริกา (อ้างใน ชีรพงษ์ แก้วหาญ, 2546 : 153 – 155) และของอาร์นสไตน์ (อ้างใน ชีรพงษ์ แก้วหาญ และบุญชร แก้วส่อง, 2521 : 2 – 4) ที่ได้กล่าวถึงลักษณะการมีส่วนร่วมไว้ ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับการวางแผน การจัดกิจกรรม การให้ความร่วมมือด้านแรงงาน ด้านทรัพย์สิน และการรับประโยชน์ และใช้แนวคิดในการศึกษาผล การเปลี่ยนแปลงการมีส่วนร่วมด้านบวก และด้านลบ ของสมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2534 : 71 – 77) และ Moore (อ้างใน ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์, 2521 : 3) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ได้แก่ นิเวศวิทยา การยอมรับ การแพร่กระจาย บุคลิกภาพ การสื่อสารมวลชน การสาธารณูปโภค ซึ่งมีองค์ประกอบดังนี้

รูปภาพที่ 1 : องค์ประกอบของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการมีส่วนร่วม

